

УДК 341(47+57)(092)

*Деркачова Н. О.
Національний педагогічний університет
імена М. П. Драгоманова*

НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ЗАХІДНОРУСЬКОГО ПРАВА В ПОГЛЯДАХ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА

У статті розкрито і проаналізовано погляди видатного вченого, історика права М. Ф. Владимирського-Буданова щодо періодизації історико-правового процесу західноруського права.

Ключові слова: Владимирський-Буданов М. Ф., історія права, слов'янське право, західноруське право, литовсько-руське право, періодизація історико-правового процесу.

Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович – доктор російської історії, ординарний професор кафедри історії руського права юридичного факультету Університету Св. Володимира, статський радник, археограф, член-кореспондент Петербурга. Народився в 1836 році у селі Бороздине Веньовського повіту Тульської губернії в сім'ї священика. Освіту спочатку одержав в училищі свого повітового міста, а потім у семінарії в Тулі. Вищу освіту здобував в Київській духовній академії та Київському університеті. Тут під впливом талановитих педагогів М. М. Троцького, І. І. Малишевського, П. Д. Юркевича складаються його перші уявлення про наукову роботу та можливу майбутню діяльність. Вчений разом з професором Ф. І. Леонтовичем (обоє учні М. Д. Іванішева) був засновником київської історико-юридичної школи українського права.

Своєрідним стимулом для наукового пошуку були питання, що їх ставило саме життя. Бурхливі процеси, які вирували в передреформеному суспільстві, ускладнювались у південно-західному краї надзвичайним загостренням національного питання. Події, що проходили перед очима М. Ф. Владимирського-Буданова не могли не відбитися на напрямі його наукових інтересів.

Науковий доробок вченого і сьогодні є фундаментом для розбудови вітчизняної історико-правової науки. В творчості М. Ф. Владимирського-Буданова значне місце відведене історії права України. Він йшов неуторованими дорогами, багато правових проблем досліджувалось ним вперше, а згодом результати досліджень ставали надбанням нації. Для правника знання пам'яток вчений вважав наріжним каменем пізнання. Свої висновки вчений завжди будував на “беззаперечних свідоцтвах пам'яток”, ними ж визначав достовірність доказів інших вчених [1, с. 19]. М. Ф. Владимирський-Буданов вважав, що історія права – це і є історія життя народу. Поступово склалося переконання, що “уяснення історичної долі народу неможливе без знайомства з історією його установ або точніше всього юридичного побуту” [2, с. 111].

Перші підсумки результатів діяльності, загальний аналіз творчості та огляд і оцінка вартості зібраних ним джерел були вміщені в некролозі І. А. Малиновського на смерть цього видатного вченого. Також в статтях “Владимирский-Буданов” в “Біографічному словнику професорів і викладачів імператорського університету Св. Володимира (1834–1884)”, “Російське великодержавництво в концепції західноруського права” С. Г. Борисенка [3, с. 88-145]. Також заслуговує уваги стаття

відомої дослідниці концепції західноруського права Т. І. Бондарук “Основоположники київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович”, в якій визначаються світоглядні та методологічні позиції цих вчених [4, с. 5].

В площині політико-правової думки в Україні науковий доробок вченого досліджувала О. Ф. Скакун в праці “Политическая и правовая мысль на Украине” (1861–1917). В окремому розділі вона здійснила аналіз його політичних позицій, відносячи його до вчених ліберально-буржуазного напрямку [5, с. 31].

Мета статті полягає у виявленні окремої ролі М. Ф. Владимирського-Буданова в дослідженні періодизації історії права.

Предметом дослідження вченого були такі питання, як походження й сутність держави і права, дослідження історії міст, землеволодіння, виникнення і розвиток держави і права певних націй, періодизація історії права Київської Русі. На думку М. Ф. Владимирського-Буданова, на російському праві періоду імперії відбилися як особливості московського, так і литовсько-руського права [6, с. 33]. Саме ця ідея і лягла в основу періодизації історичного процесу в праці “Обзор истории русского права”, в якій автор відокремлює:

- період земський або княжий – IX–XIII ст.;
- період московський (чи двох держав: Московської і Литовської) – XIV–XVI ст.;
- період імперії – XVIII–XIX ст.

Такий поділ на періоди означав, що Московська держава не була виключною правонаступницею Київської Русі, і не позбавляв тим самим “західно-руські землі (українські і білоруські) початку історії своєї державності”. До того ж, ідея про існування двох незалежних держав Литовської і Московської – розмежовувала наукові дослідження окремих розділів історії права та відстоювала самобутність західноруського права.

В першому знаходимо окремі землі – князювання; в другому – дві великі держави; в третьому – одну імперію. В першому панує звичайне право; в другому – звичай і закон в рівній силі; в третьому – панує закон. Автор відзначає загальнолюдський початок права Київської Русі, особливо слов'янського права в порівнянні з правом інших народів. До загальнослов'янських особливостей він відносить: суспільне землеволодіння, народоправство, подвійний характер батьківської влади, переваги особистих якостей при висуванні на посаду тощо.

Земський період вчений досліджує в межах так званого порівняльного слов'янського напрямку. На думку, Михайла Флегонтовича, перший період – це період панування звичайного права, коли “основи державного і приватного поєднані як рівнозначні”. Первинне суспільство будується по типу кровному, і в сім'ї влада домовладки в один і той же час і суспільна і приватна, і поняття “володіння” - не розмежовує державну владу і приватну, влада князя отримується в один і той же час і приватним наслідуванням, і заповітом, і обранням народу. При пануванні звичайного права загальні правові норми розпізнаються в приватних діях окремих осіб. В кримінальному захисті права помста є і задоволенням приватного почуття ображеного і суспільна відплата руками месника. В сфері приватного права фізична особа ще не виокремлювалася; в спадковому праві зливалися заповідальне право з законним, тобто особиста воля з волею суспільною. Характерними рисами звичаєвого права вчений

вважав його обов'язковість, релігійне освячення, консерватизм, але й здібність пристосовуватися до життя [5, с. 590].

Характеризуючи перший період М. Ф. Владимирський-Буданов розглядав і значення поняття “земля”. І в це поняття вчений вкладав інший зміст, ніж М. І. Костомаров. Так на думку Михайла Флегонтовича, земля – це “союз волостей та передмість під владою старшого міста” [5, с. 40]. Не дивлячись на політичний вплив світогляду С. М. Соловйова, це визначення було спробою поєднати положення Костомарова і Соловйова. Так, Владимирський-Буданов зазначав, що земля “це одноплемінний політичний союз, який співпадає в більшій частині з князюванням і об'єднанням територіальної влади”. Таким чином, вчений вважав, що основа суспільного устрою – це територіальний початок.

Другий період – як “сполучна ланка” між давнім правом (1-го періоду) і періодом імперії. Цей період вчений характеризував за трьома позиціями у відповідності з визначенням держави, тобто з початку мова йде стосовно території, потім населення і, нарешті, о владі [7, с. 125]. Особливістю погляду Владимирського-Буданова на історію другого періоду був постійний зв'язок її з національним питанням. В державі Литовсько-руський приватне право будується по типу державному: приватні вотчинники володіють повними державними правами суду та управління в своїх іменнях; політичні права залежать від приватних; лише землеволодільцям належить право на державну службу та діяльність.

Характеристика третього періоду історії Київської Русі також здійснювалося за трьома відміченими позиціями, але була більш значно короткою за змістом. За цей період відбувається об'єднання двох держав (Москви і Литви та імперією). І імперія “намагається змінити державний устрій через засвоєння західно-європейських і західно-руських форм шляхом реформування законодавства життя [7, с. 274]. Державне право прагне до повного очищення від домішок правних основ: в законах встановлюється існування верховної влади, як державної, видається закон про умови престолонаслідування; затверджуються сімейні права та право власності. Відбувається зміна основ влади, з патріархально-вотчиної вона стає державною “існує в інтересах держави і для держави”. Тим самим держава XVIII сторіччя стає поліцейською життя [7, с. 287]. Поліцейський характер держави заключається в тому, що держава приймає на себе турботи про багатьох, особливо в сфері економічній та побутовій, а також регламентує їх. Саме до XVIII сторіччя відноситься, на думку Владимирського-Буданова, формування станів. Концепції формування станів вчений присвятив значну частину своєї докторської дисертації. На думку науковця, виникненню станів сприяла нова система освіти, введена Петром Першим. Михайло Флегонтович визначав стани як корпорацію “в якій спадкова передача відомих занять вважається правом її”. Система освіти сприяла оформленню станів. Базою ж для них стали професійні корпорації, які існували ще раніше. В теорії вченого мова йшла переважно про духовенство та дворянство. Селянське ж населення, як вважав науковець, “з часів його прикріплення не складає ніякого стану, тому що не має ніякого корпоративного устрою” життя [8, с. 283].

Визначним для цього періоду є реформаторський характер закону.

Якщо порівняти дану періодизацію з офіційною схемою руської історії (Київська Русь – Московська держава – Російська імперія), то можна відмітити два таких

моменти. По-перше, Московська держава не виступає тут виключною правонаступницею Київської Русі. По-друге, концепція існування “двох цілковито незалежних держав – Литовської і Московської” стимулювала комплексні дослідження, які в ряді випадків приводили до висновку про самотутній характер власне західноукраїнського права, що значною мірою зберегло давньоукраїнські основи [9, с. 72].

І так, концепція історії Київської Русі Владимирського-Буданова суміщала в собі погляди державників (в першу чергу, Соловйова і Костомарова), але при цьому на ній позначився вплив постулатів історичної школи права. Положення, що концепція історії руського права ідентична концепції історії Київської Русі, викладена Михайлом Флегонтовичем, підтримували і його учні.

Підводячи підсумок, можна виділити наступні основні положення: виокремлення земського або княжого періоду; заперечення федеративного устрою давньої Русі; визнання існування двох держав – Московської і Литовської, та включення литовського права до загальноруського; визнання безстанового характеру Київської Русі аж до XVIII ст., коли стани було утворені урядом.

Використані джерела:

1. *Малиновский И. А.* Памяти учителя. Опыт характеристики ученой и преподавательской деятельности проф. М. Ф. Владимирского-Буданова / И. А. Малиновский. – Варшавские университетские известия. – 1917. – С. 19.
2. *Биографический словарь профессоров и преподавателей университета св. Владимира.* – К., 1884. – С. 111.
3. *Борисенко С. Г.* Російське великодержавництво в концепції західноруського права / С. Г. Борисенко // Україна: Журнал циклу наук іст. (ВУАН) -1931. – № 3. – С. 88-145.
4. *Бондарук Т. І.* Основоположники київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович / Т. І. Бондарук. – К., 1993. – 25 с.
5. *Скакун О. Ф.* Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917) / О. Ф. Скакун. – Харьков. – 1987. – С. 31-33.
6. *Краковский К.* Предисловие / К. Краковский // Владимирський-Буданов М. Ф. Обзор истории руського права. – Ростов-на-Дону. – 1995. – С. 33.
7. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирський-Буданов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995 – 640 с.
8. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории руського права / М. Ф. Владимирський-Буданов. – К. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1908. – 695 с.
9. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории руського права / М. Ф. Владимирський-Буданов. – К., 1915. – С. 72.

Деркачова Н. О. право во взглядах М. Ф. Владимирський-Буданов.

В статье раскрыты и проанализированы взгляды выдающегося ученого, историка права М. Ф. Владимирского-Буданова по периодизации исторического процесса права.

Ключевые слова: *М. Ф. Владимирский-Буданов, история права, славянское право, периодизация историко-правового процесса, русское право, литовско-русское право.*

Derkachova N. O. Scientific concept of law in the western M. F. Vladimirovsky-Budanova views.

The article analyzes and shows the formation and development of Slavic law and its legislation from the sight of prominent scholar, historian law M.F. Vladimirovsky-Budanov on periodization, western historical process of law.

Keywords: *M. F. Vladimirovsky-Budanov, legal history, Slavic law, Family law, Lithuanian-Russian law, periodization of historical and legal process.*